

© Самчук Л. С.

Самчук Лариса Сергіївна — аспірант кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1-047.37+811-048.93

МОВНІ КОНФЛІКТИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто проблему мовних конфліктів в Україні з точки зору комунікативної філософії. Зазначено, що економічні та політичні проблеми не кращим чином впливають на впровадження державної мови в систему освіти. Визначено, що мовна ситуація в сучасній Україні має територіальну специфіку. Мовний розкол в суспільстві перетворюється на знаряддя політичної боротьби. Проаналізовано шляхи врегулювання мовних конфліктів.

Ключові слова: мовний конфлікт, комунікативна філософія, мовна біполярність, мовна політика.

ЯЗЫКОВЫЕ КОНФЛИКТЫ В УКРАИНЕ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассмотрена проблема языковых конфликтов в Украине с точки зрения коммуникативной философии. Отмечено, что экономические и политические проблемы не лучшим образом влияют на внедрение государственного языка в систему образования. Определено, что языковая ситуация в современной Украине имеет территориальную специфику. Языковой раскол в обществе превращается в орудие политической борьбы. Проанализированы пути урегулирования языковых конфликтов.

Ключевые слова: языковой конфликт, коммуникативная философия, языковая bipolarность, языковая политика.

LANGUAGE CONFLICTS IN UKRAINE AS AN OBJECT OF RESEARCH OF PHILOSOPHY OF EDUCATION

In the article the problem of language conflicts is considered in Ukraine from the point of view of communicative philosophy. It is marked that economic and political problems influence the not best character on introduction of official language in the system of education. Certainly, that a language situation in modern Ukraine has a territorial specific. A language dissidence in society grows into the instruments of political fight. Analyzed ways to resolve linguistic conflict.

Keywords: language conflict, communicative philosophy, language bipolarity, language politics.

У мові концентрується сама сутність буття людини, історичного буття народу. Це переконливо довели філософи, психологи, соціолінгвісти XIX–XX ст. Звідси постає фундаментальна цінність мови як основи самоідентифікації людини й народу. Виникає і її провокативна роль у конфліктах самостверджень на особистісному рівні та на рівні національних спільнот [4, с.35].

Дослідженню проблеми мовних конфліктів та шляхів їх врегулювання присвятили свої праці В. Андрущенко, П. Кононенко, С. Савойська, О. Скубашевська, однак вирішення мовних конфліктів у філософії освіти залишається актуальною проблемою сучасного українського суспільства.

Метою статті є виявлення філософських особливостей мовних конфліктів в Україні у контексті філософії освіти. Мета окреслила розв'язання таких **завдань**:

1) дослідити явище мовного конфлікту з точки зору комунікативної філософії;

- 2) проаналізувати філософські основи мовних конфліктів у сфері освіти;
- 3) визначити основні шляхи врегулювання мовних конфліктів.

Комунікативна філософія дає змогу визначити нові підходи до людської діяльності, зосереджуючи в собі як методологічні засади аналізу суспільства, так і головні імперативи гуманізації сучасного життя, гармонізації основ соціального буття, переоцінювання людських цінностей. Вона має на меті також визначити універсальні умови можливого взаєморозуміння, обґрунтувати людську солідарність через рівноправність і відповідальність усіх членів комунікативної спільноти людства, проаналізувати зміст етичних норм та цінностей у взаємозв'язку з соціальним світом людини, з'ясувати нові підходи до людської діяльності. Цілком правомірним є прагнення застосувати головні ідеї комунікативної теорії не лише в аналізі сфери практичного розуму, етики, а й у дослідженні інших вимірів людського буття, зокрема способів організації соціального життя або тих чи інших форм соціальної інтеграції. Згідно з комунікативною теорією, по-новому постає проблема значущості міжособистісних зв'язків і міжособистісних комунікацій у контексті формування простору соціальної взаємодії. Висновки комунікативної філософії безпосередньо застосовані до спроб визначення умов співіснування різних людей, груп, спільнот. Ця філософія доводить не лише можливість, а й історичну необхідність обґрунтування ідеалів людського співжиття [6, с.15].

На думку творців комунікативної філософії, комунікація є універсальною реальністю соціального існування та вираженням здатності суспільної людини до співіснування, що є незаперечною умовою життя. Комунікація неможлива без існування людської спільноти. Лише в межах спільноти, в межах мовленнєво-комунікативної взаємодії можна досягнути порозуміння, згоди і виробити морально-практичні норми. Принципи ідеальної комунікативної спільноти реалізуються в межах реальної комунікативної спільноти людства, особливо коли йдеться про можливості життя людини в суспільстві, про реальність людських контактів і взаємодій, про збереження норм співтовариства, прав та гідності людини [6, с.16].

Як зазначає О. Скубашевська, мовна проблема не локалізується у сфері суто мовних явищ і відносин, а пов'язана з цілою низкою феноменів, що стосуються соціокультурних аспектів буття суспільства. Для вироблення стратегії державної мовної політики з метою використання її потенціалу в справі консолідації нації необхідно дати відповідь на запитання, в яких аспектах і яким чином мова реалізується як чинник консолідації держави та самоідентифікації нації, визначити взаємозв'язок, взаємовплив мови й інших зрізів суспільного життя – політичних, національних, культурних, регіональних [1, с.139].

Динамічний розвиток вітчизняної освіти на початку ХХІ століття має ґрунтуватися на чіткому визначенні її стратегічних пріоритетів та їх послідовній реалізації. До таких пріоритетів у сучасному українському освітньому просторі належать мовні стратегії. Передусім варто звернути увагу на визначення цього поняття. На нашу думку, характеристика мовних стратегій лише як механізмів освоєння і користування іноземними мовами в багатомовному культурному просторі є дещо однобічною. Слушно акцентуючи увагу на полікультурності сучасного соціуму, вона не розкриває іншу фундаментальну рису мовних стратегій – необхідність спиратися на всебічне вивчення рідної мови. У більш загальному вигляді поняття «мовні стратегії», на думку В. Андрушенка й О. Скубашевської, позначає систему технологій, засобів, підходів навчального та позанавчального, які забезпечують вільне володіння рідною і, як мінімум, однією-двома іноземними мовами. Дослідники зазначають, що оновленню і впровадженню мовних стратегій приділяється нині першочергова увага в різних країнах світу. Зокрема, держави Європи усвідомили, що в умовах зміни геополітичної ситуації європейське суспільство стає більш інтерактивним, мобільнішим та більш комунікативним. Тому в наш час інтенсифікація мовних стратегій набуває великого значення, дозволяючи долати мовні бар'єри [1, с.135]. До основ загальної мовної стратегії ЄС у сфері освіти, зокрема – у відношенні до інших мов, належать: право всіх громадян вивчати та використовувати свою власну державну мову і мови меншин; право всіх громадян вивчати щонайменше дві іноземні мови в період обов'язкової шкільної освіти; обов'язок усіх урядів заохочувати й підтримувати

вивчення іноземної мови після шкільної освіти; обов'язок усіх урядів підтримувати багатомовні заходи [1, с.140].

Постійним джерелом напруги в Україні є мовна біполярність. Мовний розкол в суспільстві перетворюється на знаряддя політичної боротьби. Неспівпадіння етнічної належності з мовною самоідентифікацією є серйозною етнополітичною проблемою [3, с.51].

Фундаментом, методологічно-філософською основою, найважливішим засобом та джерелом формування характерів громадян, органічним компонентом усіх ланок та форм системи освіти є національне виховання, що засноване на засадах національно-державницької ідеї.

Національне виховання є аналогом державного і передбачає врахування місцевих, певного роду регіональних, етнічно-культурних, мовних особливостей, але базується на принципі й пріоритеті єдності держави, народу, мови, матеріальної та духовної культури, а отже, на єдності принципів, змісту, форм системи освіти. Тому його мета – формувати гармонійно розвинені особистості, які спроможні органічно поєднувати свої права та інтереси з правами та інтересами середовища, нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні та загальнолюдські права, духовні та культурно-естетичні цінності.

Основою національного виховання є стверджені віками принципи національної педагогіки як народної (народна творчість), так і створеної світочами вітчизняної освіти, науки, культури, літератури.

Освіта в Україні має щонайменше тисячолітню історію. За цей час вона, як і нація, пройшла славний, але тернистий шлях: від здобутків світового рівня до тотальної кризи, що стала як наслідком, так і причиною кризи соціально-економічних, політичних, національних, конфесійних відносин. І здобутки, й криза мали свої глибокі причини та наслідки, тому мають стати повчальними уроками для сьогодення.

Незважаючи на задекларованість державного статусу української мови, аналіз мовної ситуації в державі свідчить про наявність політичних спекуляцій щодо її використання, що суперечить інтересам національної безпеки України, ставить під загрозу її суверенітет. Для усунення такої загрози необхідно розширити сферу застосування української мови, стимулювати формування і захист національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору. Держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми про всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Мовна ситуація в сучасній Україні має територіальну специфіку: для західних регіонів держави характерна функціональна повнота української мови, у східному напрямку гомогенне мовне середовище змінюється на двомовне, що переходить на лівому березі Дніпра у домінування російської мови [4, с.135].

Мовна ситуація, що склалася в Україні, значною мірою є наслідком широкого застосування прямого і прихованого примусу, спрямованого на запровадження обмежень щодо використання української мови з метою її поступового витіснення з усіх сфер суспільного життя. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, українці становлять 77,8% населення України, тоді як українську мову визнає рідною лише 67,5%. У багатьох регіонах України в міській комунікації, масовій культурі, інформаційному просторі домінує російська мова [4, с.137].

Нормалізації мовної ситуації в державі заважають не лише відсутність ефективної державної мовної політики, але й політизація мовного питання, політичні спекуляції з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, які свідомо прагнуть викликати штучне протистояння в суспільстві. Надання статусу державної мови іншим мовам неминуче спричинить не лише швидке витіснення української мови з офіційного спілкування, а й подальше звуження сфери її використання.

В умовах ринкової економіки, реалій відкритого суспільства, помітного скорочення чисельності населення в сільській місцевості та іноземної мовно-культурної експансії

відбувається посилення процесів деукраїнізації мовно-культурного і мовно-інформаційного простору, що призводить до масового порушення мовних прав українців.

Негативні тенденції виявляються на ринку друкованих засобів масової інформації. Національний мовно-культурний і мовно-інформаційний простір заповнила іноземна продукція, а в деяких регіонах застосування української мови в телерадіоєфірі залишається мінімальним. Незадовільною є й ситуація на книжковому ринку та у видавничій справі. Вироблена в Україні книжкова продукція виявляється не завжди конкурентоспроможною і не може задовольнити масовий попит [2, с.7].

В Україні збільшується кількість студентів, які навчаються державною та іншими мовами. Можна констатувати, що у державі здійснюється така мовна політика, що реалізовує культурно-мовні потреби національних меншин. Поряд з розширенням функціонування української мови в галузі освіти збільшується кількість шкіл з національними мовами викладання.

Співвідношення української мови як мови корінного населення та російської мови складає основну проблему освітнього мовного простору в Україні. Функції російської мови не обмежуються обслуговуванням освітніх проблем етнічних росіян, російська мова залишається мовою спілкування і в більшості шкіл, які за офіційним статусом є україномовними. Україномовний статус багатьох навчальних закладів залишається формальним: українська мова функціонує як мова викладання, мовою спілкування між батьками й вчителями, вчителями й учнями, викладачами й студентами в багатьох навчальних закладах Сходу і Півдня залишається російська [4, с.118].

За офіційною статистикою («Статистичний щорічник України за 2013р.»), в Україні на початок 2013-2014 н. р. російською мовою у загальноосвітніх школах навчалось 20% учнів і 17% студентів, тоді як за переписом 2001 року росіян в Україні є 17,3%. Таким чином, усі діти з російських родин мають можливість навчатись рідною мовою [6, с.178].

Спрямованість мовної політики української держави полягає у розв'язанні соціальнополітичних суперечностей у мовній сфері, у сприянні консолідації українського суспільства.

Мовна політика держави повинна спиратися на конституційне положення щодо української мови як єдиної державної мови з одночасним сприянням з боку держави розвитку мов національних меншин і закріпленні заходів такого сприяння у законодавчій сфері. Політика розширення масштабів поширення української мови має проводитися в м'яких формах, а збільшення суспільних функцій державної мови повинно досягатися не силовими методами, а застосуванням ефективних соціальних і культурно-просвітницьких засобів впливу, гармонізації міжетнічних відносин, утвердження гуманістичних загальнонаціональних цінностей і європейських стандартів толерантності. Поширення української мови повинно супроводжуватися заходами сприяння освіти мовами національних меншин. Основними напрямками політики в мовній сфері є:

- активне застосування конституційних механізмів реалізації індивідуальних та колективних прав та свобод у мовній сфері суспільних відносин;
- державна підтримка національно-культурних потреб українського етносу, національних меншин, створення умов для збереження та розвитку мови, культури, звичаїв, традицій етнічних спільнот, охорони їх пам'яток історії та культури на території України;
- розширення сфери застосування мов національних меншин, забезпечення їх представникам прав і можливостей вільного та безперешкодного вивчення своїх рідних мов;
- зміцнення й розвиток мережі освіти мовами національних меншин відповідно до потреб, заявлених цими меншинами;
- виховання у громадян поваги до усіх мов та культур світу;
- розробка та реалізація державних цільових та регіональних програм збереження та розвитку мови, культури, традицій та звичаїв етнічних спільнот України, а також фінансування цих програм із державного та місцевого бюджетів;

– сприяння поширенню інформації мовами етнічних спільнот засобами масової інформації; використання засобів масової інформації як засобу для обміну духовними цінностями українського етносу та представників інших етнічних спільнот;

– сприяння розвитку міжкультурного діалогу з метою формування в українському суспільстві атмосфери толерантності у стосунках між мовними групами та їх представниками. Реалізація зазначених напрямів мовної політики держави передбачає здійснення наступних кроків:

– запровадження порядку обов'язкової атестації через державний іспит претендентів на державну посаду щодо знання ними державної мови;

– встановлення кваліфікаційних вимог щодо використання державної мови державними службовцями, а також запровадження цих нормативів у практику та систему контролю за їх дотриманням.

Отже, мовна ситуація в Україні на початку ХХІ ст. є складною. Внутрішня та зовнішня політика держави у мовному питанні ґрунтується на певній законодавчій базі, але ще остаточно не сформована і потребує прийняття потрібних законів та дієвих механізмів їх запровадження. Для вироблення практичних рекомендацій та проведення конкретних заходів необхідний постійний моніторинг поточної соціолінгвістичної ситуації в країні, прогнозування взаємодії мов в умовах політичної нестабільності, вивчення та використання досвіду Європейської спільноти у вирішенні мовних питань. У комплексі всі заходи зваженої мовної політики в Україні покликані підняти престиж української мови у власній державі, сприяти культурному та духовному відродженню нації, стати могутнім важелем зближення нашого народу з європейськими народами. Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі механізмів управління конфліктними ситуаціями у сфері освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П., Скубашевська О. С. Мовні стратегії як чинник освітніх інновацій / В. П. Андрущенко, О. С. Скубашевська // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 35. — С. 133-147
2. Кононенко П. Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі / П. Кононенко // Українознавство. — 2006. — № 1. — С. 6-16.
3. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політ. менеджмент. — 2005. — № 3. — С. 42-62.
4. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. — К., 2008. — 363 с.
5. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. — К.: ПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 398 с.
6. Петрук Н. К. Організація як суспільний феномен: засади соціально-філософського аналізу / Н. К. Петрук // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури, 2004. — №43. — С.13-25
7. Савойська С. Українсько-російський білінгвізм як конфліктогенний фактор мовно-політичного протистояння / С. Савойська // Політ. менеджмент. — 2010. — № 3. — С. 75-81.